

15.§- MAVZU: Sharq uyg‘onish davrida pedagogik fikrlarning rivojlanishi. sharq uyg‘onish davrida ta’limiy-axloqiy fikrlar rivoji

Tayanch so‘zlar: Ta’lim-tarbiya, Arab xalifaligi, uyg‘onish davri, Bog‘dod, Ma’mun, Movarounnahr va Xuroson, antik davrlar, Somoniylar davlati, Sharq Renessansi, insonni barkamol etishi, axloqiy tarkibiy qismi, saxovat va baxillik, kamtarlik, jinoyat yo‘lidan saqlanish, “Qobusnama” asari, “Devonu lug‘otit-turk” asari, “Hibat ul-haqoyiq” asari

15.1.IX-XI asrlar-Sharq Uyg‘onish davri. Arab xalifaligi yuz bergan ijtimoiy- siyosiy o‘zgarishlar, yagona Islom dinining tarkib topishi madaniy hayotga ham ta’sir etdi. Madaniy hayotda yuz bergan ko‘tarinkilik ma’naviy hayotda ham o‘zgarishlar bo‘lishiga olib keldi. Ana shu ko‘tarilish butun Arab xalifaligini, Yaqin va o‘rta Sharqni qamrab olganligi uchun ham Sharq uyg‘onish davri deb ataldi. Bu uyg‘onish jarayoni IX asrdan boshlab XV-XVI asrlargacha davom etdi. Arab xalifaligida IX - asrda vujudga kelgan Uyg‘onish davri xalifalikning Bag‘dod, Damashq, Halab shaharlarida boshlanib, barcha boshqa xalqlar madaniy hayotiga tarqalgan, bu esa u davlatlarning ham madaniy rivojlanishga zamin tayyorlagan. Xalifalik yemirilishi jarayonida tashkil topgan mustaqil davlatlardagi madaniy rivojlanish xalifalik davridagi madaniy rivojlanishning davomi edi. Xalifa Xorun ar-Rashid davrida (786- 833 y.y.) va uning o‘g‘li al-Ma’mun davrida Bag‘dodda “Bayt-ul-hikmat” (“Donishmandlik uyi”) (hozir Akademiya ma’nosida) tashkil etiladi. Mazkur Akademiya barcha ilm sohiblarining ilmiy markaziga aylanadi. Uning qoshida jahon kutubxonasi tashkil etilgan. Akademiya 813-833 yillarda yanada rivojlangan. Akademiya qoshida rasadxona ham bo‘lgan, keyinchalik yangi kutubxona qurilgan. Bog‘doddagi mazkur ilm markazi, o‘z navbatida Sharq va G‘arbda ilm-fanning taraqqiy etishiga, ma’naviy hayotning rivojlanishiga ta’sir etgan. Bu o‘rinda xalifa al- Ma’munning ilm-fan ravnaqida ko‘rsatgan homiyligini alohida ta’kidlash joiz. Zero, xalifa al-Ma’mun ilm fanni juda qadrlagan.

U IX asr boshlaridan xalifalikning Xurosondagi noibi bo‘lib turganda ham Movarounnahr va Xurosondagi olimlarni to‘plab, ularning ilmiy ijodiga sharoit yaratib bergen. Bular orasida al-Xorazmiy, al-Xuttaliy, al-Javhariy, al-Farg‘oniy, al-Marazviy kabi vatandosh olimlarimiz ham bo‘lgan. Al-Ma’mun xalifalik taxtiga o‘tirgach u olimlarning barchasini Bag‘dodga chaqirib oladi va “Bayt-ul-hikmat” - donishmandlik uyi (“Ma’mun akademiyasi”)da arab olimlari bilan hamkorlikda ilm-fan ravnaq topadi. Shuningdek, qadimgi yaratilgan madaniy yodgorliklar, ular xoh yunon, xoh arab, xoh Movarounnahr va Xuroson xalqining eng qadimgi antik davrlar madaniyatini bo‘lsin, Uyg‘onish davri madaniyatining yaratilishi va rivojlanishiga asos bo‘lib xizmat qildi. Agar arablar Markaziy Osiyoni bosib olib, bu yerda ilgari mavjud bo‘lgan fan va madaniyat o‘choqlarini yo‘qotgan bo‘lsalar,

ko‘p o‘tmay qadimiy ilmiy an’ana asta-sekin tiklanib, natijada ilm-fanning yetuk siymolari etishib chiqa boshlaydi. Bularning barchasining bir-biriga qo‘siluvni natijasida Sharqda bir butun madaniyat tarkib topadi va rivojlana boshlaydi. Yaqin va o‘rta Sharqda, jumladan, Eron, Kavkaz orti va Movarounnahrda savdo aloqalarining rivojlanganligi, ilm-fan, hunarmandchilikning taraqqiy etishi moddiy va madaniy aloqalarning barchasi umumiyligi rivojlanishga ta’sir etdi. Yaqin va o‘rta Sharq mamlakatlarida madaniy yuksalishga olib kelgan asosiy sabab-feodal munosabatlarning yangi bosqichi bo‘ldi. Bu davr madaniy taraqqiyotida arab xalifaligiga bo‘ysungan mamlakatlarning xo‘jalik-iqtisodiy aloqalarining kuchayishi va buning oqibatida turli madaniyatlar Hind, Movarounnahr, Eron, Arab, Misr, Grek-Yunon-Rim madaniyatlarining yaqindan o‘zaro aloqasi va bir-biriga ta’sir etib borishi katta rol o‘ynadi.

Haqiqatdan ham bu davrda iqtisodiyot taraqqiy etdi, qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik rivojlandi. Bu davrda qishloq xo‘jaligida foydalaniladigan yer maydonlari kengaydi, ko‘plab sug‘oriladigan yerlar ochildi, sug‘orish inshootlari tiklandi, yangilari qurildi, paxta, zig‘ir, kanop ekilib, ularning tolasidan mato to‘qildi. Movarounnahrda, xususan, Xorazm, Urganch, Farg‘ona, Samarqand va Buxoro to‘qimachilik mahsulotlari, ayniqsa Samarqand va Buxoro shoyisi dunyoga mashhur bo‘lgan. Qishloq xo‘jaligi va hunarmandchilik, sanoat mahsulotlariningishlab chiqarilishi savdoning rivojlanishiga yo‘l ochdi. Natijada Yaqin va o‘rta Sharq mamlakatlarining chet davlatlar: Ispaniya, Hindiston, Xitoy, Vizantiya bilan savdo ishlari ko‘lami ortib bordi. Pireney yarim orolining arablar tomonidan bosib olinishi insoniyat tarixining yangi sahifalarini ochib berdi. Bu jarayonning, ayniqsa, Yevropa uchun ahamiyati beqiyos bo‘ldi. Sharq faqatgina Yevropa madaniyatining rivojiga ta’sir etibgina qolmay, balki umuman, Yevropalik odamning psixologiyasi, tafakkuri, harakteri, hayot tarzini tarixiy jarayonni tubdan o‘zgartirib yubordi. Bu esa o‘z navbatida matematika, falsafa, astronomiya, tabiiyot, pedagogik, xulq-odob, turmush tarzi, ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga ta’sir etdi.

X asrdan boshlab Movarounnahr va Xurosonda mustaqil feodal davlatlar-Tohiriylar, Somoniylar, Qoraxoniylar, G‘aznaviylar, Saljuqiylar, Xorazmshohlar davlatlarining paydo bo‘lishida xalifalikning yemirilishi ham madaniy hayotning yanada ravnaq topishiga olib keldi. Bu davrda pul muomalasi rivojlandi. Jamiyat siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi o‘zgarishlar, albatta madaniy hayotga o‘z ta’sirini o‘tkazmasdan qolmaydi. Somoniylar davlatida Marv, Buxoro, Samarqand va Urganch O‘sha davrning madaniy markazlari sanalardi. Bu davrda arab tili ilmiy va aloqa tili edi. Pedagogik ta’limlarda darslar arab tilida olib borilar edi. Rasmiy hujjatlar, shariat qoidalari arab tilida yuritilar edi. Ilmiy asarlar ham arab tilida yozilar edi. X asr o‘rtalariga kelib, fors-tojik tilida ham ish yuritila boshlandi. Ammo hujjatlar, ishlar fors-tojik tilida bo‘lsa ham, arab imlosida yozilar edi. O‘sha davrda

Buxoroda katta kitob bozori bo‘lgan. Kitob do‘konlarida olim va fozil kishilar uchrashib, ilmiy muloqot, munozaralar o‘tkazganlar. Abu Ali ibn Sino kitob do‘konlaridan birida Forobiy Aristotelning “Metafizika” asariga yozgan sharhlarini sotib olganligini tarjimai holida hikoya qiladi. Buxoro amiri saroyida esa yirik kutubxona mavjud bo‘lgan. Amir kutubxonasini o‘sha davrdagi Sheruz kutubxonasi bilan bellasha oladigan yagona kutubxona sifatida tan olganlar. Somoniylar davrida Rudakiy, Firdavsiy, al-Xorazmiy, al-Farg‘oniy, Abu Rayhon Beruniy va Abu Ali ibn Sino kabi mutafakkirlar ijod etganlar. X asrning ikkinchi yarmidan tashkil topgan Qoraxoniylar davlatida ham ba’zi xonlar o‘z saroylarida kutubxonalar tashkil etdilar. Bu kutubxonalarda arab va hatto G‘arbiy Yevropa olimlarining asarlari ham mavjud edi. Bu davrda turkiy til shakllanib bordi. Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg‘ariy kabi olimlar jahon ahamiyatiga ega bo‘lgan asarlarini yaratdilar. XI asr boshida G‘aznaviylar davlati, keyinroq Saljuqiylar, Xorazmshohlar davlati tashkil topdi. G‘aznaviylar davrida ham ilmiy, ijtimoiy-falsafiy fikrlar rivojlandi. Mahmud G‘aznaviy o‘z saroyiga juda katta madaniy boyliklarni to‘playdi, olimlarni ilmiy ishga taklif etadi. Jumladan, Abu Rayhon Beruniyning mashhur “Hindiston” asarini shu yerda yaratgan edi. Saljuqiylar davrida Alp-Arslon Muhammad hokimiyatni boshqarganda uning vaziri Nizom ul-Mulk o‘z davrining mashhur siyosiy arbobi va eng ma’rifatparvar kishilaridan bo‘lgan. Saljuqiylar hokimiyatni harbiylashgan bo‘lib, bu hokimiyatning ichki va tashqi siyosatini Nizom ul-Mulk boshqarar edi. U g‘aznaviylar ish uslubiga bir oz o‘zgartirishlar kiritib, hokimiyatni boshqarish uslubini ishlab chiqadi va o‘zining “Siyosatnoma” asarini yaratadi (1091-1092 y.y.). Bu asarda davlatni boshqarish tamoyillari-prinsiplari bayon etiladi. Nizom ul-Mulk maorifni rivojlantirishda katta xizmat qiladi. 1067 yilda Bag‘dodda o‘zining shaxsiy jamg‘armasiga o‘sha davrning eng mashhur o‘quv yurti- “Nizomiya” madrasasini qudiradi. U olimlar, din peshvolari, so‘fiylarga katta e’tibor berib, g‘amxo‘rlik qiladi. Uning katta xizmatlaridan yana biri taqvimni isloh qilgani. U 1074 yili o‘rtal Sharq mamlakatlari uchun kalendar-taqvim tuzadiki, bu taqvim hozirgacha eng takomillashgan kalendarlardan biri hisoblanadi. XI asrda Xorazmda ilm-fan taraqqiy etadi. Xorazm shohi Ma’mun II o‘z saroyiga zabardast olimlarni taklif etadi. U tashkil etgan “Bayt-ul-hikma”-Donishmandlar uyi tarixda “Ma’mun akademiyasi” deb nom qoldirgan. Bu akademianing rivoj topishida Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, tarixchi Miskavayx, riyoziyotchi Abu Nasr ibn Iroq, faylasuf Abu Sahl al- Masixiy, tabib Abulxayr Hammor kabi olimlar ilmiy ijod bilan shug‘ullanganlar. Lekin toj-taxt uchun kurash natijasida bu ilm dargohi o‘z faoliyatini to‘xtatib, olimlar tarqab ketadi.

15.2.Movarounnahr va Xurosonda IX asrlarga kelib ma’naviy ko‘tarilish Sharq Renessansi – Uyg‘onish davrining boshlanishga olib keldi.
Movarounnahrda ilm-fan va ma’rifat sohasida o‘z xizmatlari bilan dunyoga mashhur

bo‘lgan faylasuf va munajjim, matematika, fizika, pedagogikot, tarix, til va adabiyot, pedagogika sohasida ilmiy merosi bilan nom qoldirgan Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Ahmad al-Farg‘oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi qomusiy olimlar faoliyat olib bordilar. Qomusiy olimlar o‘z ilmiy merosida ta’limiy-axloqiy asarlar yaratishga ham katta e’tibor berib, bu asarlarda ilgari surilgan g‘oyalar insonning ham aqliy, ham axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan kamol topishida, pedagogik fikr taraqqiyotida katta ahamiyatga ega bo‘ldi. Shuningdek, Sharq uyg‘onish davrida sof pedagogik asarlar ham yaratilib, ta’lim-tarbiyada inson takomilining xususiy va umumiy metodlari haqida o‘lmas ta’limoti bilan nom qoldirgan tarbiyashunos olimlar ham maydonga chiqdi. **Abu Abdulloh Xorazmiyning didaktik qarashlari:** Asarlari: “Al jabr va al-muqobala”, “Hind arifmetikasi haqida kitob”, “Yer satxini o‘lchash”, “Quyosh soatlari to‘g‘risida”, “Yaxudiylar tarixi va ularning bayramlarini belgilash” va boshqalar. **Didaktik qarashlari:** Al-Xorazmiy bilish nazariyasiga muxim hissa qo‘shdi. U birinchilardan bo‘lib, induktsiya, deduktsiya, sinov-kuzatish va sinov metodlariga asos soldi. U birinchi marta insonlar o‘rtasidagi munosabatlarni matematik shakllarda ifodaladi. Hindlarning o‘nlik raqamlari Xorazmiy tufayli “Arab raqamlari” nomi bilan butun dunyoga yoyildi. Xorazmiy hindlarning falakiyot jadvallarini tahlil etib, “Xorazmiy ziji” nomi bilan mashhur astronomik jadvallar tuzdi.

Abu Nasr Forobiyning asarlaridagi pedagogik fikrlar: Asarlari: “Baxtsaodatga erishuv to‘g‘risida”, “Fozil odamlar shahri”, “Aql ma’nolari haqida”, “Shaharni o‘rganish haqida” va boshqalar.

Pedagogik qarashlari: Forobiy birinchi bo‘lib ta’lim va tarbiyaga ta’rif bergan olimdir: Ta’lim o‘qish va o‘rganish bilangina amalga oshiriladi. Tarbiya – esa amaliyot, ish-tajriba bilan amalga oshiriladi. Har kimki ilm, hikmatni desa, uni yoshligidan boshlasin, o‘zining ustidan chiqsin, yomon ishlardan saqlanadigan bo‘lsin, hiyonat, makr va hiylalardan uzoq bo‘lsin, diyonatli bo‘lsin, ilm va ahli ilmdan mol-dunyosini ayamasin. Inson yaxshi tarbiya ko‘rmagan va turmushda yaxshi tajriba orttirmagan bo‘lsa, u ko‘p narsalarni nazarga ilmay va ulardan jirkanadi. Bunday narsalar unga noo‘rin bo‘lib ko‘ringan narsalar zaruriy bo‘lib chiqadi.

Abu Rayhon Beruniyning ilmiy-pedagogik qarashlari: Asarlari: ”Minerologiya”, ”Geodeziya”, ”Hindiston”, ”Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”, ”Saydana” va boshqalar.

Ilmiy-pedagogik qarashlari: Beruniy insonni tabiatning eng oliy kamoloti deb qaraydi. U insonning ma’naviy qiyofasidagi barcha axloqiy xislatlarni yaxshilik va yomonlik kabi ikki turga bo‘ladi. Beruniy ta’limotiga ko‘ra inson kamolotida uch narsa muxim rol o‘ynaydi: 1.Irsiyat. 2.Muhit. 3.Tarbiya. Beruniyning ilmiy bilimlarni egallash yo‘llari, usullari xakidagi fikrlari xozirgi davr uchun ham

dolzarbdir. U o‘kuvchiga bilim berishda: bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni o‘rgatavermaslik, uzviylik, izchillik; yangi mavzularni qiziqarli, asosan, ko‘rgazmali bayon etish va xokazoga e’tibor berish kerakligini uqtiradi.

Abu Ali ibn Sinoning tarbiya va ta’lim haqida: Asarlari: “Tadbir al-Manozil”, “Tib qonunlari” “Axloq haqida risola”, “Burch haqida risola”, “Al-qonun”, “Ishq haqida risola”, “Hay ibn-Yaqzon”, “Donishnoma” va boshqalar.

Ta’lim-tarbiyaga doir qarashlari: Ibn Sinoning fikricha insonlar xulq-atvorida birmuncha nuqsonlar bor. Bular: aldash, rashk, o‘ch olish, adovat, bo‘xton, irodasizlik kabilardir. U fanlar tavsifi haqida ham fikr bildirgan. Olim birinchi o‘ringa pedagogikot fanlarini ko‘yadi. Falsafani esa ikki guruhga-nazariy va amaliy guruhga bo‘ladi. U birinchi guruhga etika, iqtisod, siyosatni kiritadi. Ikkinci guruhga fizika, matematika, metafizika dunyo qonuniyatlarini o‘rganuvchi barcha fanlarni kiritgan. Ibn Sino bilim olishda bolalarni jamoa bo‘lib pedagogik ta’lim da o‘qitish zarurligini ko‘rsatadi va ta’limda kuyidagilarga rioya etish zarurligini ta’kidlaydi: 1) bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band kilib ko‘ymaslik; 2) ta’limda engildan qiyingga to‘g‘ri bilim berish; 3) olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo‘lishi; 4) o‘qitishda jamoa bo‘lib pedagogik ta’lim da o‘qitishga e’tibor berish; 5) bilim berishda bolalarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish; 6) o‘qitishni jismoniy mashqlar bilan ko‘shib olib borish. Abu ali ibn Sino kamolotga Erishishning birinchi mezoni sanalgan ma’rifatni egallahsga da’vat etadi. Chunki ilm-fan insonga xizmat qilib, tabiat qonunlarini ochib avlodlarga yetkazishi kerak. Bu maqsadga etishish uchun inson qiyinchiliklardan qo‘rmasligi zarur, deydi. “Ey birodarlar!

Odamlarning botiri mushkulotdan qo‘rqmaydi. Kamolot hosil qilishdan bosh tortgan kishi odamlarning eng qo‘rqog‘idir”. Zero, ma’rifatli kishi jasur, o‘limdan ham qo‘rqmaydigan, faqat haqiqatni bilish uchun harakat qiladigan bo‘ladi, deydi u fikrini davom ettirib. Bilimsiz kishilar johil bo‘ladi, ular haqiqatni bila olmaydilar, deb ularni yetuk bo‘laman kishilar qatoriga qushadi. Bunday kishilardan ilmiy fikrlarni sir tutish kerakligini ta’kidlaydi. U haqiqatni bilish uchun bilimga ega bo‘lish kerakligi, lekin har qanday bilim ham haqiqatga olib kelmasligi, inson o‘z bilimining haqiqiyligini bilishi uchun mantiqni ham bilishi zarurligini uqtiradi. Ibn Sinoning ta’lim metodlari haqidagi ta’limoti asosida ham bilimlarni egallahsha mantiqiy tafakkurga, shaxsiy kuzatish va tajribalarga tayanish kerak degan g‘oya yotadi.

15.3. Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit-turk” asarida ta’lim-tarbiya masalalari: Maqollar: “Odamning olasi ichida – yilqiniki tashqi(sirti)da”, “Ho‘kizning ortin oyog‘i bo‘lguncha, buzoqning boshi bo‘lgan yaxshiroq”, “Tirishqoqning labi yog‘liq, erinchoqning boshi qonlik”, “Odobning boshi – til”, “Ilon o‘zining egrilagini bilmay, tuyaning bo‘ynini egri deydi”, “Ko‘kka suzsa yuzga

tushur”, “Bir qarg‘a bilan qish kelmas”, “Keng to‘n to‘zimas, kengashli biling artmas”. **Yusuf Xos Xojibning “Qutadg‘u bilik” asari – pandnoma asar sifatida** “Qutadg‘u bilig” - baxt-saodatga eltuvchi bilim, ta’lim degan ma’noni bildiradi. Demak asar nomidan ham uning pand-nasixat, ta’lim-tarbiyaga oid yetuk didaktik asar, xar tomonlama yetuk insonni tarbiyalaydigan darslik ekanligi yaqqol ko‘rinib turibdi. “Qutadg‘u bilig” asari Sharqda pandnoma turkumidagi an’anaviy kitob tuzish tartibiga rioya kilingan xolda tuzilgan. Avval nasriy muqaddima, so‘ng 73 bobdan iborat kitobning mundarijasi beriladi. Dastlabki o‘n bir fasli debocha bo‘lib, hamda, na’t va Qoraxonni madh etish, ta’lim maqsadi, o‘n ikki burj, tilning axamiyati, muallifning uzri, ezgulik xaqida, bilim olishning axamiyati, kitobga nom berilishi, keksalikdan afsuslanish kabi fasllardan iboratdir. O‘n ikkinchi fasldan boshlab asosiy voqeа bayoni e’tirof etiladi. Lekin asarda to‘rt qaxramon – Kuntug‘di – adolat ramzi, vazir — Oyto‘ldi – davlat va baxt ramzi, vazirning o‘g‘li O‘g‘dulmish – aql ramzi, sifatida, O‘zgurmish – vazirning qarindoshi – qanoat timsoli o‘rtasidagi munozara asosida xayotiy masalalar bir-biriga bog‘langan xolda bayon etilib, kitobni yozishdan o‘z oldiga ko‘ygan maqsadga bo‘ysundiriladi.

O‘quv qayda bo‘lsa, ulug‘lik bo‘lar,
Bilim kimda bo‘lsa, buyuklik bo‘lar,
O‘quv qut beradi, bilim – sharaf-shon,
Shu ikkov tufayli ulug‘dir inson.
Yaxshi nom oladi, ko‘r, ezgu kishi,
Yomonlar nasibi – el-yurt qarg‘ishi.

15.4.Ahmad Yugnakiyning “Hibat ul-haqoyiq” asarida didaktik qarashlar. Asar o‘n to‘rt bobdan iborat. Dostonning dastlabki to‘rt bobi an’anaga ko‘ra muqaddima bo‘lib, beshinchi bobdan asosiy qism boshlangan. Bu boblarda, asosan, bilimning axamiyati, jaxolatning zarari, til odobi, dunyoning foniyligi, saxovat va baxillik, kamtarlik hamda axloqlilikning eng muxim xususiyatlari tarannum etiladi. Asarda boshqa ta’limiy-axloqning asarlar kabi insonni barkamol etishning asosiy belgisi bu uning xushxulqligidir, deyiladi. Shuning uchun adib asarda axloqiy tarkibiy qismi sanalgan tilni tiyish, mol dunyoga muxabbat qo‘yishning oqibatlari, saxovat va baxillik, kamtarlik, jinoyat yo‘lidan saqlanish haqida, xarom va xalollikning farzları, ularni bir-biridan farqlay olish, e’tiqod va sadoqat kabi muhim masalalar ustida fikr yuritadi.

Ulug‘likka etsang unutma o‘zing,
Agar atlas kiysang, unutma bo‘zing.
Qora bosh yag‘isi qizil til turur,
Necha bosh edi u, yana ham eyur.
Ming er do‘sting ersa o‘qish ko‘rmagil,
Bir er dushman ersa, ani ozlama.

15.5.Kaykovusning “Qobusnoma” asarining tarbiyaviy ahamiyati

Kaykovusning o‘zi ta’kidlaganidek, butun bir asar oxirgi bobda ta’rif berilgan javonmardlar tarbiyasiga bag‘ishlangan. Kaykovus “... barcha fikr va tushunchalarim sening uchun kitobga yozdim va har bir ilm, har hunar va har peshakim bilur edim, hammasini qirq to‘rt bobda bayon etdim”, deyish bilan har bir yoshning aqliy, axloqiy, jismoniy tarbiyasiga oid turmush tajribasi bilan bog‘langan holda kamolga yetkazish yo‘llari va usullarini bayon etgan. Kitobda javonmardlar egallashi zarur bo‘lgan quyidagi yo‘nalishlarda ta’lim-tarbiya berish nazariyasi ko‘zda tutilgan: Bilim olish haqida. Hunar va turli kasb egalari haqida. Turmush va xulq-odob qoidalari haqida. Jismoniy yetuklik haqida. Chunki, har bir javonmard uchun tan, jon, havas va maoni, ya’ni ham sipohiylik, ham ma’rifat, ham donishmandlikka ega bo‘lish zarur bo‘lib, bu xislatlar ana shu yuqoridagi to‘rt yo‘nalishda zikr etilgan. Kaykovus Pifagor aytgan quyidagi o‘n xislatni har bir kishi o‘zida tarkib toptirishini ta’kidlaydi. Bular: o‘zidan zo‘r kishi bilan urishmaslik; hasadchi kishi bilan birga jamoat o‘rtasida o‘tirmaslik: riyokor, ikki yuzlamachi kishi bilan do‘st bo‘lmaslik: yolg‘onchi kishi bilan muomala qilmaslik: baxil bilan suhbatda bo‘lmaslik; g‘ayr, dushman kishi bilan sharob ichmaslik; xotinlar bilan bir yerda o‘tirmaslik; kishilarga sir aytmaslik; biror kishi aybingni aytса, shu aybni yo‘qotishga harakat qilish; biror kishini ortiqcha maqtash yoki ortiqcha yomonlamaslik; muxtoj bo‘lgan odamni gina, qahr bilan qo‘rkitmaslik; gunohkorning gunohini avf etish; kichiklarga mehribon bo‘lish; bir ishni ikki kishiga buyurmaslik kabi hayotiy tavsiyalarni keltiradiki, inson o‘z hayotida har bir daqiqada bunday hatti harakatlarga duch keladi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. IX- asrdan XI asrgacha tarbiya, mакtab pedagogik fikrlar tarixini izohlab bering.
2. Abu Abdulloh Xorazmiyning – axloqiy-falsafiy ta’limotlarini izohlang.
3. Abu Nasr Forobiyning pedagogik fikrlarni tavsiflang.
4. Abu Rayhon Beruniyning ilmiy-pedagogik qarashlari.
5. Abu Nasr Forobiyning asarlarida pedagogik fikrlar rivojiga qo‘sghan hissasini tavsiflang.
6. Abu Ali ibn Sino ta’lim-tarbiya haqidagi qarshlarini izohlang.
7. Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit-turk” asarida ta’lim-tarbiya masalalarini izohlang.
8. Yusuf Xos Xojibning “Qutadg‘u bilik” asarini tavsiflang.
9. Pandnoma asarlar ro‘yxatini shakllantiring.
10. Ahmad Yugnakiyning “Hibat ul-haqoyiq” asarida didaktik qarashlarni izohlang.

11. Kaykovusning “Qobusnoma” asarining tarbiyaviy ahamiyatini tavsiflang.